

Г. В. Возняк, А. В. Каспишишак

Детермінанти формування фінансової поведінки домогосподарств регіону в умовах сучасних викликів

Розглянуто основні детермінанти формування фінансової поведінки домогосподарств регіону в умовах сучасних викликів. Сформовано моделі фінансової поведінки домогосподарств, виокремлено чинники, які впливають на їхні витрати, заощадження та управління фінансами. Виявлено вплив сучасних економічних і соціальних викликів на споживчу поведінку домогосподарств. Проаналізовано вплив пандемії COVID-19 на фінансову поведінку та розкрито стратегії управління фінансами в умовах економічної невизначеності. Проаналізовано вплив зміни доходів населення на їхнє споживання та сформульовано практичні рекомендації щодо управління фінансами в умовах сучасних викликів. Підкреслюється важливість реагування на економічні та соціальні зміни задля вибудовування стабільних фінансових стратегій. Запропоновано напрями подальших досліджень у галузі фінансової поведінки, указано на необхідність удосконалення методів управління фінансами. Аргументовано, що фінансова поведінка залежить як від загальної економічної ситуації в країні, так і від рівня фінансової культури членів домогосподарств, соціальної відповідальності та соціальної зрілості. Наголошено на доцільності врахування взаємовідносин між домогосподарствами та іншими суб'єктами ринків у прогнозуванні фінансової поведінки домогосподарств.

Ключові слова: домогосподарство, фінанси домогосподарств, доходи домогосподарств, витрати домогосподарств, фінансова поведінка домогосподарств, нестабільність, фінансові стратегії, фінансові ризики, регіон.

Постановка проблеми. Проблематика дослідження проблем і детермінант формування фінансової поведінки домогосподарств регіону в умовах сучасних викликів є своєчасною та актуальною з огляду на таке. По-перше, фінансова поведінка домогосподарств справляє значний вплив на економічний розвиток і соціальний добробут мешканців регіону. Розуміння сутності та природи чинників, що визначають цю поведінку, дасть змогу розробляти ефективні стратегії економічного зростання територій та підвищення життєвого рівня населення. По-друге, у сучасних умовах економічна нестабільність і соціальні трансформації обумовлюють нові виклики формування фінансової поведінки домогосподарств, розуміння природи яких уможливить розроблення адаптивних стратегій управління фінансами, які сприятимуть стабілізації економічної ситуації та підвищенню фінансової стійкості домогосподарств.

По-третє, детальний аналіз детермінант, що впливають на фінансову поведінку домогосподарств, сприятиме глибшому з'ясуванню таких складових фінансової поведінки, як витрати, заощадження, інвестиції та кредитна активність. Це дасть змогу розробити заходи з підтримання фінансової стабільності населення та покращення його фінансового благополуччя.

Аналіз останніх досліджень. За результатами проведеного аналізу досліджень проблем фінансової поведінки домогосподарств можна стверджувати, що різні аспекти цієї проблематики перебувають у фокусі підвищеної уваги як світових, так і вітчизняних дослідників. Наприклад, питання методології інституціонального аналізу поведінки домогосподарств та внутрішні механізми їх функціонування детально обговорюються Є. В. Болотіною [1]. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств є предметом наукових пошуків В. М. Булавинець [2]. У роботах [3; 4] детально аналізується фінансовий потенціал населення як чинник інноваційного розвитку економіки України та обґрунтовується важливість аналізу макроекономічної фінансової нестабільності кризь призму психологічно-поведінкового аналізу. Пошук балансу «витрати-заощадження» у фінансовій поведінці домогосподарств є предметом наукових розвідок Є. В. Галішнікової

[5]. Теоретичні основи фінансової поведінки домогосподарств, їхні споживчі настрої в кризових умовах досліджують Т. О. Єфременко [6], Т. О. Кізима [11], Г. Г. Катарчук [7; 8], О. П. Кириленко, А. А. Сидорчук, С. Л. Коваль, І. П. Сидор [10], Л. М. Маршук і К. О. Поліщук [13] та ін. Низка вчених, аналізуючи моделі фінансової поведінки домогосподарств в умовах пандемії COVID-19, довели що сьогодні модель поведінки домогосподарств регіону характеризується мінімальним рівнем споживання, відсутністю інвестиційної складової та намаганням максимально створити «подушку» безпеки [15]. Питання фінансової поведінки домогосподарств привертають увагу великих фінансових корпорацій, зокрема Price water house coopers [16], що детально аналізують зміни в споживчій поведінці та заощадженнях населення напередодні та під час пандемії COVID-19.

Попри значний доробок і наукову дискусію порушеної проблематики, нові виклики актуалізують потребу в проведенні додаткових досліджень питань формування фінансової поведінки домогосподарств регіону та детермінант, які її визначають.

Метою статті є обґрунтування детермінант формування фінансової поведінки домогосподарств регіону в умовах економічної та соціальної нестабільності, а також окреслення орієнтирів покращення управління їхніми фінансовими ресурсами.

Основні результати дослідження. Економічна поведінка домогосподарств – вагомий чинник, який впливає на економічний розвиток країни загалом і регіонів зокрема. Взаємопов'язана споживча та ощадна поведінка впливають на внутрішній та зовнішній попит на товари та послуги, визначають рівень інвестиційного попиту, формують фінансові ресурси банківської системи у вигляді депозитів і стимулюють підприємницьку діяльність. Домогосподарства впливають на соціально-економічні процеси в суспільстві, такі як зайнятість населення, особисте споживання та заощадження, споживчий попит тощо. Важливим є не тільки те, чим володіє домогосподарство, але чим воно займається та як функціонує в системі економічних відносин. Відомо, що фінансову поведінку домогосподарств визначає складна система взаємопов'язаних факторів, які залежать від макроекономічної та економічної ситуації в країні. Рішення про реалізацію тієї чи іншої фінансової стратегії індивід не приймає під впливом лише одного фактору, таких чинників завжди кілька [2].

В умовах фінансової кризи приватні фінанси стають найбільш уразливою ланкою фінансової системи. Економічна нестабільність насамперед відбивається на широких верствах населення внаслідок зниження реальних і номінальних доходів, утрати частини пенсійних накопичень і соціальної поляризації. Своєю чергою це провокує падіння довіри до державної економічної політики та фінансових інститутів, а також посилює соціальну напруженість у суспільстві та песимістичні очікування.

Економічна невизначеність і слабка прогнозованість перебігу фінансової кризи унеможливають прийняття домогосподарствами, які об'єктивно перебувають в умовах інформаційної асиметрії, обґрунтованих інвестиційних рішень, унаслідок чого формується мотивація до перетікання заощаджень з організованих, інвестиційних форм у неорганізовані.

В умовах ринкової економіки сектор домогосподарств є основним споживачем товарів і послуг, постачальником економічних ресурсів і учасником фінансового ринку. Сучасний етап розвитку національної економіки характеризується значною диференціацією доходів населення, спричиненою системною кризою, яка охопила всі сфери суспільного життя України та призвела до соціальної напруги, зниження економічної активності населення та появи суперечливої фінансової поведінки домогосподарств.

Фінансова поведінка домогосподарства залежить від різних факторів, які визначають його структуру. Передусім на фінансову діяльність і формування моделей поведінки впливають фінансовий потенціал домогосподарства та

його цільові орієнтації. Крім того, на фінансову поведінку істотно впливають політичні, економічні, соціальні, психологічні, культурні, демографічні та інші фактори [4, с. 126-133]. Найважливішими чинниками політичного характеру є рівень довіри домогосподарств до влади, покращення правової бази та соціально-політична ситуація в країні. До економічних факторів належать рівень розвитку фінансового ринку та його інфраструктури, рівень сукупного доходу населення, рівень інфляції, довіра до фінансових установ, рівень фінансової грамотності, мінімальні соціальні гарантії тощо.

Вплив об'єктивних економічних чинників на ощадну поведінку вітчизняних домогосподарств опосередковується їхніми суб'єктивними поглядами на соціально-економічні процеси. З погляду значущості впливу на ощадну поведінку соціокультурні чинники у вітчизняній економіці розглядають як первинні. Водночас сформовані раніше культурні стереотипи не сприяють формуванню ефективного ощадного процесу, оскільки схильність до заощадження часто трактується в національній культурі радше не як позитивна, а як негативна риса поведінки індивіда. Стримують ощадний процес і такі соціокультурні чинники (у порядку зменшення їхньої значущості), як невисока фінансова грамотність населення, відсутність відповідного досвіду та бажання його набути, переважання короткострокового горизонту планування особистого бюджету, низька схильність до ризику.

Виділена група первинних чинників визначає кількісні пропорції процесу заощадження. Наприклад, із зростанням доходів населення, зниженням інфляції, підвищенням довіри до банківської сфери відбувається зменшення частки готівкових (неорганізованих) заощаджень і, відповідно, збільшення частки організованої частини.

Вторгнення Росії в Україну неабияк відобразилося на ощадній поведінці домогосподарств регіону. Надмірна невизначеність чинить тиск на споживання домогосподарств і сприяє більш завбачливому накопиченню заощаджень.

Проведене дослідження факторів формування фінансової поведінки домогосподарств регіону дає змогу стверджувати, що більшість авторів поділяють чинники на зовнішні та внутрішні, суб'єктивні та об'єктивні. Наприклад, В. М. Булавинець до внутрішніх факторів відносить інтелектуальні, особистісно-психологічні та соціально-демографічні характеристики, до факторів зовнішнього порядку – культуру, доступ до фінансових консультацій, економічне середовище та розвиток фінансової системи, а також політичні фактори [2]. Є. Болотіна, не уточнюючи сутність суб'єктивних факторів, до об'єктивних відносить макроекономічні умови, що склалися: рівень інфляції, характер проведених реформ, рівень наявних доходів, грошово-кредитну політику, функціонування банківської системи, систему соціального забезпечення, ступінь відкритості економіки [1].

Внутрішні фактори – це внутрішній потенціал домогосподарств (осмислена діяльність, психологічні особливості, індивідуальні якості), що ними створюється і може контролюватися.

Поділ факторів формування фінансової поведінки на внутрішні та зовнішні, а також на об'єктивні та суб'єктивні надає глибоке розуміння того, як різні аспекти впливають на поведінку домогосподарств. Однак для більшої конкретності та аналізу ми розглядаємо ці фактори в контексті п'яти основних груп детермінант: прибутково-майнові, споживчі, соціальний статус і підприємницькі, культурно-освітні, психологічні фактори. Ця систематизація дає змогу глибше вивчити та аналізувати кожен аспект, що впливає на фінансову поведінку, та, відповідно, розробляти точніші та ефективніші стратегії управління фінансами (табл. 1).

Таблиця 1

Детермінанти формування фінансової поведінки домогосподарств

Прибутково-майнові детермінанти	Дохід домашнього господарства (його величина, джерело отримання (основний та додатковий) та різновид доходу (поточний, перманентний))
	Накопичене багатство домашнього господарства (рухоме та нерухоме майно, фінансові активи (готівка, заощадження на рахунках, акції, облигації))
Споживчі детермінанти	Споживання домогосподарств (особливості, структура, сезонний характер, структура потреб)
	Споживча заборгованість домогосподарств
Соціальний статус і підприємницькі фактори	Соціальний статус у суспільстві
	Підприємницька активність
Культурно-освітні детермінанти	Національно-культурні та релігійні цінності та орієнтири членів домогосподарств (менталітет, традиції, історичні передумови формування заощаджень)
	Рівень освіти та фінансова грамотність членів домогосподарств (досвід і знання в галузі акумулювання заощаджень, наявні в суспільстві норми фінансової культури)
Психологічні детермінанти	Особливості поведінки членів домогосподарств у різних ситуаціях
	Очікування домогосподарств (щодо динаміки цін і кількості товарів на ринку, невизначеність майбутніх доходів, загроза втрати роботи, погіршення здоров'я, старіння житла та транспорту, передбачуване одруження, поява нового члена домашнього господарства, передбачувана відпустка, освіта)

Джерело: складено авторами на основі [3; 8; 17].

Прибутково-майнові детермінанти

Дохід домашнього господарства (його величина, джерело отримання (основний та додатковий) і різновид доходу (поточний, перманентний)). Автори [12] наголошують, що дохід є не єдиним, але ключовим фактором, що впливає на рівень заощаджень. Що більший рівень доходу, то більше можливостей у домогосподарств до заощаджень. Водночас, як випливає з досліджень О. Шаманської, основний та поточний дохід домашнього господарства впливає як на фонд споживання, так і на фонд заощаджень, а додатковий та перманентний дохід – переважно на фонд заощаджень [14].

Накопичене багатство домашнього господарства (рухоме та нерухоме майно, фінансові активи (готівка, заощадження на рахунках, акції, облигації)). Домашні господарства, прагнучи збільшити своє багатство, скорочують споживання та капіталізують заощадження. Наприклад, придбання домашнім господарством житлової площі може відбутися за наявності заощаджень (початковий внесок для отримання іпотечного кредиту в Україні є обов'язковою умовою), отже, домогосподарства прагнуть збільшувати свої норми заощаджень. Однак із зростанням накопиченого багатства стимули в домогосподарств до заощадження знижуються, а споживання збільшується за будь-якого рівня поточного доходу. Отже, що більше накопиченого багатства, то менше в членів домогосподарств стимулів здійснювати заощадження.

Споживчі детермінанти

Споживання домогосподарств (особливості, структура, сезонний характер, структура потреб). Вагомий чинник, що впливає на рівень заощаджень більше, ніж дохід. Зі зменшенням частки споживання збільшується обсяг заощаджень.

Щобільше, якщо у структурі потреб більше дорогих товарів (товари тривалого користування), то заощадження будуть більшими, оскільки такі товари можуть бути придбані лише завдяки заощадженим коштам. На споживання впливають рівень доходів і накопичені активи. Якщо дохід високий, то для придбання товарів тривалого користування не потрібні попередні заощадження. Що більше накопичених активів, то менше потреби у їх придбанні. Крім того, що більше домашнє господарство споживає сьогодні, то менше йде до фонду накопичення, а отже, у членів домогосподарств менше можливостей для збільшення споживання завтра. На рівень заощаджень впливає сезон: в осінньо-зимовий період рівень заощаджень зростає, оскільки домашні господарства починають заощаджувати на відпустки та туристичні подорожі, освіту та розвиток дітей тощо, у літній період рівень заощаджень падає, а рівень споживання зростає.

Споживча заборгованість домогосподарств. Прихильниками цього чинника є Г. Г. Катаранчук [7], Л. Маршук і К. Поліщук [13] та ін., які вважають, що якщо споживча заборгованість незначна, а частка чергових внесків становить невелику частину поточних доходів, то рівень заощаджень може збільшуватися. Інакше кажучи, якщо заборгованість сягає 25% і більше поточних доходів, то знижуються як заощадження, так і споживання.

Соціальний статус і підприємницькі фактори

Соціальний статус (оточення). Соціальний статус у суспільстві – найменш значущий чинник. Річ у тім, що домашні господарства, щоб підтримати або покращити соціальний статус (ефект «демонстрації»), починають формувати фонд накопичення. Деякі категорії домогосподарств утримуються від споживання, щоб задовольнити свої майбутні потреби в товарах тривалого користування та послугах (таких як нерухомість, автомобілі, цінні папери, подорож країнами та ін.) і в такий спосіб підкреслити матеріальний достаток або піднятися на наступний щабель соціального престижу в суспільстві.

Підприємницькі чинники. Підприємницька активність як фактор, що впливає на рівень заощаджень, не згадана жодним автором, хоча, на нашу думку, заслуговує на більш пильну увагу. Дія цього чинника зводиться до такого. Бажання та схильність членів домогосподарств здійснювати підприємницьку діяльність стимулює їх до формування заощаджень (стартовий капітал для бізнесу). Саме заощаджені раніше кошти сприяють залученню до малого підприємництва нових членів домогосподарств. До того ж заощадження домогосподарств у малому підприємстві впливають на зайнятість членів домогосподарств та отримання основного чи додаткового доходу, а розвиток малого підприємства впливає на благополуччя та впевненість у майбутньому членів домогосподарств. Однак низькі доходи та крихітні заощадження окремих домогосподарств унеможливають відкриття чи розширення власного бізнесу.

Культурно-освітні детермінанти

Національно-культурні та релігійні цінності членів домогосподарств (менталітет, традиції, історичні передумови формування заощаджень). Цей чинник підтримують дослідники Є. В. Галішнікова [5], Т. Єфременко [6] та ін., які вказують, що на ощадні рішення впливає усталена в суспільстві система цінностей та орієнтирів. Це насамперед саме ставлення до заощаджень (не кожна релігія підтримує ідею заощаджувати), спосіб життя (жити сьогоднішнім днем і отримувати від цього задоволення), традиції (передання заощаджень майбутнім поколінням (спадщина)), оптимістичне та песимістичне ставлення домашнього господарства до майбутнього (здоров'я, освіта, народження дитини, втрата роботи). Наприклад, тривога за майбутнє зазвичай сприяє збільшенню заощаджень домогосподарств.

Рівень освіти та фінансова грамотність членів домогосподарств (досвід і знання в галузі акумулювання заощаджень, усталені в суспільстві норми фінансової культури). На думку С. В. Качули [9], що вищий рівень духовного, інтелектуального та морального розвитку, освіченості членів домогосподарств, то, з одного боку, різноманітніша структура споживання товарів і послуг, а з другого, – члени домогосподарств усвідомлюють необхідність створення резервного запасу коштів, розуміють вигоду від формування заощаджень і найактивніше взаємодіють з фінансовими інститутами, використовують продукти пенсійного страхування, банківського та страхового сектору. Водночас низький рівень фінансової грамотності членів домогосподарств призводить до збільшення кредиторської заборгованості, зростання кількості фінансових шахрайств та обмежує розвиток підприємницької діяльності [8, с. 423].

Психологічні детермінанти

Особливості поведінки членів домогосподарств у різних ситуаціях (стихійні лиха, техногенні катастрофи, реформи в економічній, соціальній і державно-адміністративній сферах суспільства та ін.), в яких опиняється домашнє господарство, породжують певні вчинки, пов'язані із заощадженнями. Так було під час складних економічних і політичних реформ 1990-х рр. Домашні господарства сформували своєрідний світогляд: стійку недовіру до держави та реформ, масову панічну поведінку, песимістичний настрій (особливо домогосподарств з низьким рівнем життя) тощо. Багато в чому поведінка домогосподарств визначається їхніми очікуваннями щодо свого майбутнього [3].

Очікування домогосподарств (щодо динаміки цін і кількості товарів на ринку, невизначеність майбутніх доходів, загроза втрати роботи, погіршення здоров'я, старіння житла та транспорту, передбачуване одруження, поява нового члена домашнього господарства, передбачувана відпустка, освіта). Слід зазначити, що негативні очікування змушуватимуть домогосподарства створювати страхові запаси на подолання невизначеності, що підвищує оптимізм домогосподарств щодо свого майбутнього. Натомість очікування приросту грошових доходів у майбутньому призводить до того, що домашні господарства будуть вільніше розпоряджатися своїми коштами, знижуючи в такий спосіб фонд заощаджень і збільшуючи фонд споживання.

Зовнішні чинники – це причини, які майже чи зовсім не підвладні волі домогосподарства, але суттєво впливають на їхні ощадні рішення. Зовнішні чинники розділено на чотири основні групи: фінансово-економічні та інституційні, соціально-політичні та правові, демографічно-трудова, екологічні та природно-ресурсні фактори.

Фінансово-економічні та інституційні детермінанти є відображенням фінансово-економічної ситуації в країні, вони прямо впливають на ощадні рішення домогосподарств. До основних у цій групі відносимо такі:

Прибутковість фінансового ринку (дивіденди, відсотки, приріст курсової вартості). Цей чинник насамперед впливає на заощадження домогосподарств, створюваних для отримання доходу. Висока прибутковість фінансових інструментів призводить до скорочення споживання сьогодні та зростання споживання завтра, збільшуючи відрахування до фонду накопичення «сьогодні». Отже, за низької прибутковості фінансового ринку спостерігається споживча активність домогосподарств, за високої прибутковості збільшується залучення коштів домогосподарств на фінансові ринки та, відповідно, розвивається інвестиційна діяльність у країні.

Інфляція та рівень цін. На думку прихильників цього фактору (О. П. Кириленко, А. П. Сидорчук, С. Л. Коваль, І. П. Сидор [10]), інфляційне зростання цін знижує реальні доходи домогосподарств, знецінює вже наявні заощадження. Домогосподарства за таких умов воліють усі доходи та заощадження

спрямувати на споживання або в іноземну валюту, що негативно впливає на ощадний потенціал домогосподарств.

Оподаткування доходів і майна членів домогосподарств. Рівень оподаткування впливає на ощадні рішення домогосподарств через механізм оподаткування доходів. Що вищий податковий тягар, то нижчі доходи домогосподарств, а тому і заощадження. До того ж зростання податків може, по-перше, витіснити частину доходів у тіньову сферу, а заощадження трансформуватимуться в неорганізовану форму; по-друге, зростання податків, як правило, призводить до відтоку капіталу з країни та, відповідно, до зростання заощаджень за кордоном.

Стан національної валюти (стабільність і стійкість національної грошової одиниці, курс національної валюти тощо). Обсяг готівкової іноземної валюти на руках членів домогосподарств залежить від валютного курсу. Зокрема, у разі падіння національної грошової одиниці кількість готівкової іноземної валюти в домогосподарств скорочується, а готівка трансформується з неорганізованої форми в організовану. Що стабільніша та стійкіша національна грошова одиниця, то більше в членів домогосподарств довіри до фінансових інститутів і держави, а заощадження збільшуються. Підвищення частки заощаджень, спрямованих на придбання іноземної валюти, під час кризи викликано недовірою до національної валюти та бажанням компенсувати втрати внаслідок зростання темпу інфляції та девальвації національної валюти. Незважаючи на негативний ефект для економіки, така поведінка домогосподарств протягом кількох років реформ, зазначає В. Булавинець, забезпечила збереження та ліквідність заощаджень, а тому була цілком раціональною [2, с. 2].

Економічний стан регіону чи всієї країни (стан державного бюджету, фаза економічного циклу, стан реального сектору економіки тощо). Економічний спад, інфляція, зростання рівня безробіття, порушення термінів виплати заробітної плати викликають страхи та побоювання за майбутнє, формують у членів домогосподарств негативні очікування та песимістичний настрій, які відбиваються на поведінці домогосподарства. Зберігання заощаджень у фінансових інститутах та інструментах у періоди економічної нестабільності стає вкрай ризикованим, тому домогосподарства трансформують організовані заощадження в неорганізовані, купують іноземну валюту або переводять заощадження в натуральну форму. Натомість за економічного зростання, стабільного функціонування банківської системи та фондового ринку збільшується величина відрахувань як у фонд споживання, так і фонд накопичення.

Стан системи кредитування та кредитних відносин. Що сильніше розвинений споживчий кредит, то ощадна активність домогосподарств нижча, оскільки придбання дорогих товарів і послуг можна здійснити на виплат. Стрімкий розвиток споживчого кредитування стимулює членів домогосподарств збільшувати споживання, а в умовах загострення економічної ситуації зростає заборгованість призводить до погіршення матеріального становища домогосподарств.

Ступінь розвитку інфраструктури ринку та фінансового ринку зокрема (розвиток ринку заощаджень, наявність необхідних інститутів та інструментів). На думку Л. Маршук і К. Поліщук, різноманітність ощадних (інвестиційних) інструментів, зручність територіального розміщення окремих банків та інших фінансових посередників, доступ до інвестиційних продуктів з можливістю використання інформаційних ресурсів мережі «Інтернет» разом із зростанням фінансової грамотності членів домогосподарств визначають підвищення обсягів інвестування, формується ефективний інструментарій трансформації заощаджень без посередництва банківського сектору [13].

Соціально-політичні та правові детермінанти являють собою загальну політичну ситуацію в країні та якість правового поля у сфері ощадних рішень домогосподарств.

Політична ситуація в країні (важливі політичні події, наявність воєнних дій та громадянських конфліктів, політична та економічна стабільність обраних курсів, ступінь узгодженості та оперативності державної влади). В умовах

стабільної та передбачуваної політичної ситуації, що виявляється в законності, визначеності, оперативності функціонування владних структур, у стабільності норм і цінностей політичної культури, адекватності моделей поведінки, твердості політичних відносин, відбувається активізація ощадної поведінки домогосподарств. Натомість у ситуації політичної нестабільності (участь країни у війні, державні перевороти, революції, теракти тощо) ощадна поведінка домогосподарств націлена на зниження заощаджень (або акумулювання їх у неорганізованій формі) та збільшення споживання, оскільки є ризики неефективного використання чи втрати заощаджень.

Стан системи державного соціального забезпечення (державна підтримка найменш захищених домогосподарств). Система соціального забезпечення, з одного боку, гарантує домашньому господарству належний рівень матеріального забезпечення в моменти втрати працездатності або годувальника тощо, а з другого боку, може знижувати мотивацію домогосподарств у формуванні фонду накопичень. Однак деяка категорія домогосподарств усвідомлює, що в похилому віці їм нема на кого сподіватися, тому середні та старші члени домогосподарств змушені частину своїх грошових доходів зберігати.

Довіра членів домогосподарств до держави та фінансових інститутів (забезпечення державою гарантій дотримання прав власності на майно домогосподарств, зокрема заощаджень; страхування вкладів). У разі зниження довіри до держави члени домогосподарств будуть збільшувати споживання або використовувати неорганізовані форми заощаджень, оскільки домогосподарства не виключають утрати створених заощаджень. Таку поведінку можна пояснити негативним минулим: обман вкладників, фінансові піраміди, фінансова нестабільність кредитних організацій. Довіра до банківської системи в членів домогосподарств підвищилася завдяки створенню системи страхування банківських вкладів.

Рівень соціальної напруги в регіоні чи країні (поляризація доходів різних соціальних груп домогосподарств). Соціальна напруженість країни сприяє збільшенню фонду накопичень, це пов'язано з невизначеністю доходів домогосподарств у майбутньому. Проте, на думку Л. Маршук і К. Поліщук, такі заощадження незначні, у неорганізованій формі, оскільки в країні багато малозабезпечених домогосподарств, які мають незначні суми заощаджень, необхідні для забезпечення життєдіяльності членів домогосподарств [13] (табл. 2).

Таблиця 2

Фактори, що впливають на інвестиційну та накопичувальну поведінку домогосподарств

Суб'єктивні фактори	Об'єктивні фактори
Психологічні і демографічні. Характеристики індивіда	Макроекономічні умови
Схильність до ризику	Геополітична обстановка
Соціальне оточення і характер соціалізації	Курс національної валюти
Соціальний статус, рівень доходу	Рівень інфляції
Рівень освіти, система цінностей кожного індивіда, його менталітет	Курс проведеної грошово-кредитної політики
Поточні потреби, мотиви та цільові орієнтири	Усталені в суспільстві норми фінансової культури
Рівень довіри до держави і фінансових інститутів	
Знання основних фінансових інструментів, ступінь поінформованості про них	

Джерело: узагальнено авторами на основі [11; 13].

Одним з провідних факторів впливу на фінансову поведінку домогосподарств була пандемія COVID-19, яка істотно вплинула на соціально-економічні процеси в суспільстві та уповільнила зростання світової економіки.

Поширення пандемії коронавірусу вплинуло на низку соціально-економічних процесів у світі, зокрема на споживчу поведінку домогосподарств. На макроекономічному рівні спостерігається падіння внутрішнього попиту та рівня споживчої активності. Український ринок праці опинився під серйозним тиском, вираженим у скороченні обсягу робочого часу, рівня заробітної плати, зростанні безробіття та соціальної напруги [15, с. 115].

Зміни розміру та темпів зростання грошових доходів населення, структури на ринку праці та стану галузей економіки виявилися одними з найважливіших факторів, що трансформували споживчу поведінку домогосподарств, їхні звички, мотиви споживання та структуру витрат. Скорочення доходів населення призвело до зміни структури споживання на користь товарів першої потреби. Висока невизначеність щодо термінів і характеру пандемії, загрози втрати місця роботи та зниження рівня доходів населення призвели до зростання популярності в домогосподарств таких фінансових інструментів, як акції, облігації та депозити.

Зміни рівня доходів та зайнятості населення призвели до зміни моделей поведінки домогосподарств. Глобальне дослідження, проведене компанією PwC [16], виявило чотири тренди у сфері поведінки домогосподарств під впливом пандемії:

- ринкова невизначеність і чутливість до ціни;
- зручність і доступність як основа споживчого досвіду;
- цифрова взаємодія: між онлайн та офлайн;
- пріоритет нових споживачів – турбота про себе та благополуччя.

Нові тренди у сфері поведінки домогосподарств обумовили зміну структури витрат населення. Домашні господарства зменшили витрати на такі категорії товарів, як алкоголь, товари для будівництва, електроніка та побутова техніка. У групі товарів з підвищеним попитом опинилися товари особистої гігієни, медичного захисту та медичні прилади. Скорочуючи витрати, домашні господарства водночас ухвалили рішення про створення «фінансової подушки». На це рішення вплинули такі чинники, як висока невизначеність щодо термінів і характеру пандемії, загроза втрати місця роботи, зниження рівня доходів населення.

Іншого роду істотною зміною в поведінці домогосподарств під впливом пандемії COVID-19 стала переорієнтація від традиційних походів у магазин до купівлі онлайн. Введені коронавірусні обмеження стали драйвером розвитку дистанційної торгівлі: обмеження міжособистісних і фізичних контактів призвели до того, що зріс попит на послуги та методи дистанційної купівлі продуктів. У період самоізоляції доставка товарів першої необхідності стала здійснюватися переважно за допомогою онлайн-сервісів і платформ. У сучасних умовах саме цифровізація стає одним з основних факторів, що визначають траєкторію розвитку економіки та моделей поведінки домогосподарств.

Карантинні заходи, перехід до віддаленої роботи, соціальна дистанція та запобіжні заходи також призвели до зміни поведінки домогосподарств та їхніх цінностей. Найважливішими факторами для купівлі того чи іншого товару стали ціна, зручність купівлі, довіра до бренду, особиста безпека, терміни доставки та асортимент товарів і послуг [16].

Зміна споживчої поведінки домогосподарств виявляється у виборі моделей поведінки. Кожна з представлених моделей поведінки характеризується певними особливостями, структурою використання грошових доходів і пріоритетами в споживанні. Дослідження PwC дало змогу виявити чотири моделі поведінки споживачів під час пандемії (рис. 1).

Під час кризи люди були стурбовані переважно питаннями збереження власного здоров'я, задоволення базових потреб і збереження фінансового стану. Понад 30% опитаних респондентів перейшли до моделі поведінки «економити та запасатися», 15% респондентів вирішили різко скоротити витрати. 36%

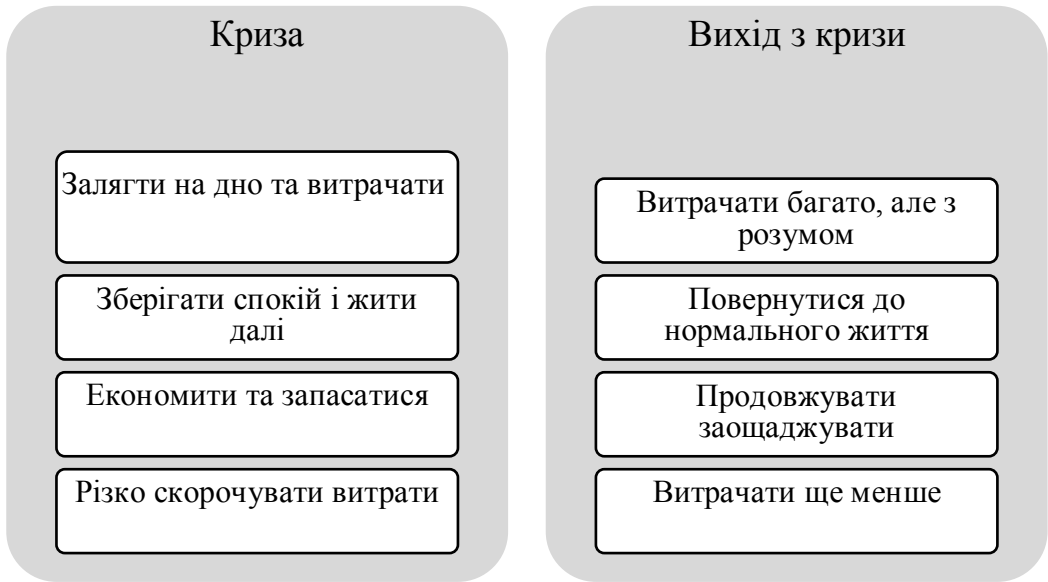

Рис. 1. Моделі поведінки домогосподарств під час пандемії

Джерело: складено авторами на основі [16].

респондентів обрали модель «зберігати спокій і жити далі», а решта 18% – «залаяти на дно та витрачати» [16].

Пандемія коронавірусу вплинула на споживчу поведінку домогосподарств. Більшою мірою цей вплив було обумовлено викликанням коронавірусом нестабільним зростанням доходів: економічна криза сповільнила та знизила темпи зростання грошових доходів населення. Введення карантинних заходів та адресна допомога з боку держави призводять до згладжування ситуації та повернення до докризових значень.

Водночас пандемія серйозно не вплинула на доходи населення, а лише загострила наявні проблеми в економічній системі та забезпечила нестабільне зростання доходів. У таких ситуаціях домогосподарства зазвичай збільшують обсяг заощаджень, прагнуть заробити та вкласти свої кошти.

Зауважимо, підхід до заощаджень тільки з кількісної точки зору як частини тимчасово вільних коштів є вузьким. Збереження мають мотивований характер. Мотивація є основною ланкою в ланцюжку формування домогосподарством своєї ощадної стратегії, оскільки, з одного боку, це початковий пункт, визначальна необхідність здійснення заощаджень, з другого, – кінцевий.

Отже, слабка прогнозованість перебігу сучасної економічної кризи породжує непередбачуваність фінансових переваг домогосподарств. В умовах кризи ощадна поведінка населення частково втрачає інвестиційну спрямованість, набуває переважно пасивних форм, що посилює дефіцитність інвестиційних коштів в економіці. Ефективне активне заощадження під час кризи вимагає від домогосподарств серйозних економічних знань і схильності до ризику.

Зміна поведінки населення України яскраво виражена в умовах кризи: 2008, 2014, 2020 та 2022 рр. характеризувалися різким зниженням іпотечного та споживчого кредитування, у посткризові роки поведінка населення змінюється в бік накопичення. Різка зміна об'єктивних факторів, що впливають на фінансову поведінку домогосподарств, призвела до збільшення використовуваних банківських продуктів і фінансових інструментів для накопичення та збереження заощаджень. Громадяни України почали цікавитися похідними фінансовими інструментами, структурними продуктами в банках та інвестиційних компаніях. Наприклад, у

2023 р. уряд залучив від продажу ОВДП на аукціонах 566 млрд грн в еквіваленті, а загалом упродовж воєнного стану – майже 818 млрд грн в еквіваленті [17].

В Україні загальна схильність до заощаджень виявляє велику залежність від доходу, що знижується. Якщо збільшення доходу розглядається домогосподарством як тимчасове, воно з більшою імовірністю почне нарощувати свої заощадження. Утім, якщо збільшення доходу супроводжується очікуваннями його подальшого зростання, то, ймовірно, відбудеться збільшення споживання та скорочення заощаджень. Це справедливо також і в протилежній ситуації: якщо зниження доходу розглядається як тимчасове, то споживання справді вирівнюється завдяки зменшенню заощаджень, аж до витрачання частини цих заощаджень; якщо ж погіршення економічного стану супроводжується очікуваннями подальшого падіння доходу, то тоді найчастіше починає скорочуватися споживання.

Висновки. Розглядаючи фактори, що впливають на фінансову поведінку домогосподарств, доходимо висновку, що фінансова поведінка залежить як від загальної економічної ситуації в країні, так і від рівня фінансової культури, властивої членам домогосподарств, соціальної відповідальності та соціальної зрілості. Водночас основною складовою в разі прийняття фінансових рішень є співвідношення коштів, що знаходяться в розпорядженні домогосподарств, і цілей, які за допомогою цих коштів потрібно вирішити.

Саме тому для ефективної реалізації фінансового потенціалу домогосподарств і вибору відповідної фінансової поведінки потрібно врахувати систему відносин між домогосподарствами та іншими суб'єктами ринків, такими як ринок праці, ринок фінансових послуг, а також громадськими та державними інститутами.

Для прогнозування фінансової поведінки та подолання несприятливих тенденцій у суспільстві слід не лише удосконалити законодавчу базу регулювання, а й розробити програму консультування громадян по всій країні.

Список використаних джерел

1. Болотіна С. Методологія інституціонального аналізу поведінки домашніх господарств. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 2(35). С. 123-130. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/2136/2/GEV_2012_v35_No2-E_Bolotina-The_methodology_of_institutional_analysis_of_123.pdf
2. Булавинець В. М. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.12.111>
3. Вдовиченко А. М. *Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України*. Ірпінь, 2012. 225 с.
4. Гайдай Т. В. Макроекономічна фінансова нестабільність у вимірах психологічно-поведінкового аналізу. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей*. зб. наук. пр. ДВНЗ «Університет банківської справи». Київ, 2016. С. 126-133.
5. Галишнікова Е. В. Финансовое поведение населения: сберегать или тратить. *Финансовый журнал*. 2012. № 2. С. 133-140.
6. Єфременко Т. О. Фінансова поведінка населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 2. С. 165-175.
7. Катаранчук Г. Г. Споживчі настрої домогосподарств України у кризових умовах. *Перспективи економічного зростання та інноваційного розвитку України*: матеріали доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород: ВД «Гельветика», 2016. С. 9-12.
8. Катаранчук Г. Г. Теоретичні основи дослідження економічної поведінки домогосподарств. *Економіка, наука, освіта: інтеграція та синергія*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Братислава, 18-21 січня 2016 р. К.: Центр навчальної літератури, 2016. Т. 1. С. 72-73
9. Качула С. В. *Державна фінансова політика соціального розвитку*: монографія. Київ: КНТЕУ, 2019. 424 с.
10. Кириленко О. П., Сидорчук А. А., Коваль С. Л., Сидор І. П. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*: зб. наук. пр. 2022. № 3(44). С. 82-91. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcapt.3.44.2022.3786>
11. Кізіма Т. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу. *Світ фінансів*. 2011. № 4. С. 19-26.
12. Кізіма Т., Булавинець В., Кізіма А. Фінансова поведінка домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів. *Економічний аналіз*: зб. наук. пр. 2022. Т. 32. № 4. С. 152-164. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.152>

13. Маршук Л. М., Поліщук К. О. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств України в умовах пандемії. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 25. С. 360-264. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-87>
14. Шаманська О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, мотиви, види та чинники. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 2. С. 104-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_2_12
15. Белова І. В., Д'яконова І. І., Пахненко О. М., Бухтіарова А. Г. Аналіз моделі поведінки домогосподарств в Україні напередодні та в умовах поширення COVID-19. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка*. 2020. № 4. С. 112-120. DOI: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2020.4-13>
16. The consumer transformed. Global Consumer Insights Survey 2020. PwC: Website. 2020. URL: <https://www.pwc.com/id/en/industry-sectors/consumer-industrial-products-services/consumer-insights-survey.html>
17. Статистика щодо продажу та погашення ОВДП. *Національний банк України*: сайт. 02.01.2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-2023-rotsi-uryad-zaluchiv-vid-prodaju-ovdp-na-auktsionah-566-mlrd-grn-v-ekvivalenti-a-zagalom-uprodovj-voyennogo-stanu-mayje-818-mlrd-grn-v-ekvivalenti>

References

1. Bolotina, Ye. (2018). Metodolohiya instytutsional'noho analizu povedinky domashnikh gospodarstv [Methodology of institutional analysis of household behavior]. *Halyts'kyi ekonomichnyy visnyk – Galician Economic Bulletin*, 2(35), 123-130. Retrieved from https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/2136/2/GEB_2012_v35_No2-E_Bolotina-The_methodology_of_institutional_analysis_of_123.pdf [in Ukrainian].
2. Bulavynets, V. M. (2018). Osoblyvosti zaoshchadzhuval'noyi povedinky domohospodarstv v Ukraini [Features of saving behavior of households in Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.12.111> [in Ukrainian].
3. Vdovichenko, A. M. (2012). *Finansovyyi potentsial naselennya: novi mozhyvosti innovatsiynoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Financial potential of the population: new opportunities for innovative development of the economy of Ukraine]*. Irpin. [in Ukrainian].
4. Hayday, T. V. (2016). Makroekonomichna finansova nestabil'nist' u vymirakh psykholohichno-povedinkovoho analizu [Macroeconomic financial instability in the dimensions of psychological and behavioral analysis]. In *Filosofiya finansovoyi tsyvilizatsiyi: lyudyna u sviti hroshey [The philosophy of financial civilization: man in the world of money]*: Collection of scientific works of the State Higher Educational Institution «University of Banking» (pp. 126-133). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Galishnikova, Ye. V. (2012). Finansovoye povedeniye naseleniya: sberegat' ili tratit' [Financial behavior of the population: save or spend]. *Finansovyy zhurnal – Financial magazine*, 2, 133-140. [in Russian].
6. Yefremenko, T. O. (2002). Finansova povedinka naselennya Ukrainy [Financial behavior of the population of Ukraine]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 165-175. [in Ukrainian].
7. Kataranchuk, H. H. (2016). Spozhyvchi nastroyi domohospodarstv Ukrainy u kryzovykh umovakh [Consumer attitudes of Ukrainian households in crisis conditions]. In *Perspektyvy ekonomichnoho zrostantnya ta innovatsiynoho rozvytku Ukrainy [Prospects of economic growth and innovative development of Ukraine]*: Proceedings of reports of the International Scientific and Practical Conference (pp. 9-12). Uzhgorod: PH «Helvetika». [in Ukrainian].
8. Kataranchuk, H. H. (2016). Teoretychni osnovy doslidzhennya ekonomichnoyi povedinky domohospodarstv [Theoretical foundations of the study of economic behavior of households]. In *Ekonomika, nauka, osvita: intehratsiya ta synerhiya [Economy, science, education: integration and synergy: materials of the international scientific and practical conference]*: Proceedings of the international scientific and practical conference, Bratislava, January 18-21, 2016 (pp. 72-73). K.: Center for Educational Literature. [in Ukrainian].
9. Kachula, S. V. (2019). *Derzhavna finansova polityka sotsial'noho rozvytku [State financial policy of social development]*. Kyiv: KNTEU. [in Ukrainian].
10. Kyrylenko, O. P., Sydorchuk, A. A., Koval, S. L., & Sydor, I. P. (2022). Analiz vytrat yak skladova otsinky finansovoho stanu domohospodarstv [Expenditures Analysis as a Component of Estimation of Household Financial Condition]. In *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teori'i ta praktyky [Financial and credit activity: problems of theory and practice]*: Vol. 3(44) (pp. 82-91). DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.3.44.2022.3786> [in Ukrainian].
11. Kizyma, T. (2011). Finansova povedinka domohospodarstv: sutnist', klasyfikatsiya, chynnyky vplyvu [Financial behavior of households: essence, classification, influencing factors]. *Svit finansiv – World of finance*, 4, 19-26. [in Ukrainian].
12. Kizyma, T., Bulavynets, V., & Kizyma, A. (2022). Finansova povedinka domohospodarstv u konteksti rozvytku povedinkovykh finansiv [Financial behavior of households in the context of the development of behavioral finance]. In *Ekonomichniy analiz [Economic analysis]*: Vol. 32(4) (pp. 152-164). DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.152> [in Ukrainian].
13. Marshuk, L. M., & Polishchuk, K. O. (2021). Osoblyvosti zaoshchadzhuval'noyi povedinky domohospodarstv Ukrainy v umovakh pandemiyi [Peculiarities of savings behavior of households in Ukraine in conditions of a

- pandemic]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, 25, 360-264. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-87> [in Ukrainian].
14. Shamanska, O. (2014). Finansova povedinka domohospodarstv: sutnist', motyvy, vydy ta chynnyky [Financial behavior of households: essence, motives, types and factors]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of Ternopil National Economic University*, 2, 104-111. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_2_12 [in Ukrainian].
  15. Byelova, I. V., Dyakonova, I. I., Pakhnenko, O. M., & Bukhtiarova, A. H. (2020). Analiz modeli povedinky domohospodarstv v Ukraini naperedodni ta v umovakh poshyrennia COVID-19 [Analysis of the behavior model of households before and during COVID-19 in Ukraine]. *Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomika – Bulletin of Sumy State University. Series: Economics*, 4, 112-120. DOI: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2020.4-13> [in Ukrainian].
  16. The consumer transformed. Global Consumer Insights Survey 2020 (2020). PwC: Website. Retrieved from <https://www.pwc.com/id/en/industry-sectors/consumer-industrial-products-services/consumer-insights-survey.html>
  17. Statystyka shchodo prodazhu ta pohashennya OVDP [Statistics on the sale and repayment of Domestic State Loan Bonds] (2024, Jan 02). *National Bank of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-2023-rotsi-uryad-zaluchiv-vid-prodaju-ovdp-na-auksionah-566-mlrd-grn-v-ekvivalenti-a-zagalom-uprodovj-voyenogo-stanu-mayje-818-mlrd-grn-v-ekvivalenti> [in Ukrainian].

Voznyak H. V., Kaspsyshak A. V. Determinants of the formation of financial behavior of households in the region in the conditions of modern challenges.

The purpose of the article is to study the factors that determine the financial behavior of households in the region in conditions of economic and social instability, as well as to develop recommendations for managing financial resources in conditions of unpredictability and instability. The article aims to highlight the main influencing factors that determine decisions regarding the management of financial resources, in particular, the formation of the level of savings, investment, and consumption. This article examines the main factors shaping the financial behavior of households in the region in the face of modern challenges. Models of the financial behavior of households are formed and the key factors influencing their spending, savings, and financial management are identified. The influence of modern economic and social challenges on consumer behavior is analyzed. The impact of the COVID-19 pandemic on financial behavior is analyzed and financial management strategies in conditions of economic uncertainty are identified. The importance of the response of households to economic instability is emphasized and the main trends in changes in spending and consumer strategies are described. The impact of changes in the population's income on consumption is analyzed in detail, and practical recommendations for managing finances in the face of modern challenges are formulated. The importance of responding to economic and social changes for the formation of stable financial strategies is indicated. Prospects for further research in the field of financial behavior and the need to improve financial management methods are highlighted. As a result of the research, conclusions are made regarding the key factors of the financial behavior of the population in the conditions of modern challenges, and the importance of understanding and analyzing the financial behavior of households in the modern economic environment is emphasized. The article argues that improving financial management strategies can contribute to more stable economic development and reduce risks for the population in conditions of instability.

Keywords: household, household finance, household income, household expenditure, household financial behavior, instability, financial strategies, financial risks, region.

Возняк Галина Василівна – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: gvoznyak@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2001-0516>).

Voznyak Halyna Vasylivna – Dr.Sci. (Econ.), Sen. Res., Leading Researcher of the Department of regional financial policy of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Каспшишак Андрій Володимирович – аспірант відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: andrii.kaspsyshak@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-9831-891X>).

Kaspsyshak Andriy Volodymyrovych – Postgraduate of the Department of regional financial policy of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Надійшло 23.05.2024 р.